

AZ ÚN. RETROSPEKTÍV GYERMEKSZÁM – REJTŐZKÖDŐ VÉLEMÉNYEK

S. MOLNÁR EDIT

A kérdőíves családtervezési vizsgálatok során *fiktív gyermekszámokat* is alkalmaznak (a „*tervezett*”, a meglévőhöz „*még kívánt*” gyermekszámokat), hiszen e vizsgálatok arra keresik a választ, hogy a fiatal párok hány gyermekkel tervezik életüket, hogyan teljesülnek ezek a tervek, milyen okok vezetnek az eredeti családtervektől való eltérésekhez, illetve hány gyermekkel fejezik be termékeny életszakaszukat az ún. „nem tervezők”. Más tartalmú fiktív gyermekszám az emberek elképzelése arról, hogy általában mit tartanak jónak, megfelelőnek, ideálisnak a családok számára; az „*ideális gyermekszám*” átlaga a közgondolkodásban élő normatívát fejez ki, egy sajátos társadalmi pressziót, amelyhez a fiatal párok többé-kevésbé hozzá igazítják saját családterveiket.

Egy további – ritkábban használt – fiktív gyermekszám-fogalom az ún. *retrospektív gyermekszám*. Az erre vonatkozó kérdés így hangzik: „Ha újra kezdené az életét, akkor összesen hány gyermeket szeretne?” Amint a megfogalmazásból is kitűnik, ez azoknak szól, akiknek termékeny életszakasza gyakorlatilag lezárult. Nem ritka, hogy a kutatók idegenkednek e fogalom használatától, mivel irreális, meseszerű helyzetről gondolkoztatja el a válaszadókat, s ezért interpretálása sem problémamentes. Kétségtelenül elég lényeges különbség, hogy míg a propagatív korban lévő családtervei, kívánásai, ideáljai a megvalósítás esélyét villantják föl, a retrospektív vélemények egy – már végérvényesen megváltoztathatatlan – termékenységi magatartás tapasztalatáról, netán annak kritikájáról árulkodnak. Mégis érdekesség, hogy a fiktív gyermekszámok átlagai – beleértve ez utóbbit is – többnyire meghaladják a termékenységi mutatókat, és egymáshoz is nagyon hasonlítanak: a tervezett, az ideálisnak hitt és a retrospektív módon óhajtott gyermekszám-átlagok szinte teljesen egybeesnek. Mint ha arról lenne szó, hogy az emberek visszamenőlegesen némiképp megbánnák, szívesen korrigálnák, hogy családépítési gyakorlatuk során nem az eredeti terveket, ideálokat követték. A „megbánás” mindkét irányban megmutatkozik. A megvalósított *tényleges gyermekszám* és a *retrospektív gyermekszám* egybevetése azt mutatja, hogy a három- vagy több gyermekesek inkább *lefelé* korrigálnának (a négy és több gyermekesek akár két-három gyermekkel is kevesebbre vállalkoznának), a *fölfelé* történő korrekció pedig főképp a gyermektelenül maradtaktól, legfeljebb az egygyermekesektől származik. Legalábbis ezt erősítik meg azok a 60–75 év közötti férfiktól és nőktől származó adatok, amelyeket a Népeségügyi Kutatóintézet 2001/2002 fordulóján készített országos felvétele során gyűjtöttünk 3318 idősebb válaszadó körében.

Könnyen lehet, az olvasó azt gondolja: ha van is némi érdekessége annak, hogy 60–75 év közötti emberek miként vélekednek ifjú koruk gyermekvállalásairól, visszamenőlegesen ez már elég jelentéktelen dolog. Azonban ez a korosztály – mint a közgondolkodás részese – propagatív életszakaszának befejezése után is folyamatosan hozzájárul a fiatalabb generációk magatartásának alakításához. Fiatalok családterveinek élő, létező motívuma, hogy

gyermekkori családjuk mennyire volt harmonikus, szüleik számára okozott-e feszültségeket annak idején a gyermek(ek) felnevelése, a szülői családban élve – vagy később, önálló családot alapítva – találtakoztak/találkoznak-e személyes életükben is akár környezetük, akár saját szüleik (a nagyszülők) gyermekszámra utaló, önkritikus, „retrospektív” megjegyzéseivel, tanácsaival.

Az adatok összegyűjtése során igyekeztünk kivédeni azt az információ-vesztéséget, amely a fiktív gyermekszámok kérdőív-kérdéseinél rendre jelentkezik: mindig vannak olyanok, akik ezekre nem képesek pontos, kvantitatív választ adni. Az emberek egy része – akár saját családterveiről, akár általánosságban az ideális családlétszámról van szó – ezekről a dolgokról nem „metrikusan” gondolkodik, hanem *hezitatív* válaszokat ad (pl. annyi gyermeket /„szeretne”, „tart ideálisnak”/ „amennyi sikerül”, „amennyit az Isten ad”, amennyit kényelmesen fel tudnak nevelni”, „amennyinek mindent meg tudnak adni” stb.). E hezitatív szövegeket a kérdezőbiztos jó esetben „egyéb” vagy „nem tudja” válasznak minősíti (így azokat nem vonhatjuk be a fiktív gyermekszám-átlagok kiszámításába), rossz esetben kikényszeríti a kvantitatív választ, és a kérdezett – hogy mielőbb szabaduljon a kényelmetlen szituációtól – tetszőlegesen mond egy határozott, konkrét számot, jöllehet az gondolkodásától idegen. Hasonló a helyzet a retrospektív gyermekszámra vonatkozó kérdésnél is. Esetünkben például a kérdezettek nagy többsége, 76%-a ugyan pontos számmal fogalmazta meg, hány gyermeket óhajtana „retrospektív módon”, közel egynegyedük (24%) azonban nem volt képes erre. Amennyiben „nem számszerű”, hezitatív válaszaikból mégis kiderült, hogy retrospektív módon a meglévővel megegyező számú („*ugyanannyi*”), vagy annál *több*, netán *kevesebb* gyermeket kívánnának, a kérdezőbiztosnak ezt külön jelölnie kellett. E jelölések révén a minta további 19%-ától – struktúrájában az előző csoportéhoz hasonló, így azzal összeadható – érdemi válaszokat nyerhettünk, az ún. „egyéb” és „nem tudja” feleletek hányada pedig minimálisra (4–5%-ra) zsugorodott. (Megjegyzendő, hogy ehhez jól felkészített kérdező-biztosok kellene. A hezitáló válaszokat ugyanis semmiképpen nem kísérhetik megjegyzésekkel, azt azonban ki kell tudniuk szűrni, hogy a válaszadó véleménye milyen irányú, s ezt a kérdőíven automatikusan, külön rákérdezés nélkül kell jelölniük.)

A válaszok jellegét nagyon jelentősen meghatározza, hogy hány gyermekesek a kérdezettek:

- A „legtudatosabb” válaszadók az egy és kétgyermekesek közül kerülnek ki, öközöttük a legmagasabb azok hányada, akik számszerűen is pontosan tudják, hány gyermeket „vállalnának újra”. Ez érthető is. A kétgyermekes családmódel anyyira általános (legtöbben ennyit terveznek, legtöbbet ezt tartják ideálisnak), hogy a konkrét számon szinte „nincs mit gondolkozni” – visszamenőlegesen sem.
- Minél több gyermeke van valakinek, annál nagyobb annak az esélye, hogy retrospektív véleményét ne számszerűen fogalmazza meg, hanem hezitáljon, a kívánt változtatásnak csak az irányát jelölje meg.
- Az „egyéb” vagy „nem tudja” választípusba kerültek kicsiny hányadának többségét azok teszik ki, akik végérvényesen gyermek nélkül maradtak. Mögötte nehéz élethelyzeteket sejtethünk (egészségi problémát, meddőséget, nőlen/hajadon családi állapotot stb.), márpedig ezek a retrospektív gyermekszámra irányuló kérdést valóban szinte értelmezhetlenné tehetik számukra.

1. A retrospektív gyermekszámra irányuló kérdés válaszadóinak megoszlása válaszaik jellege és tényleges gyermekszámuk szerint (%)
Share of persons answering the question relating to the retrospective number of children by type of their answer and by the actual number of their children (%)

Tényleges gyermekszám	N	A válaszok jellege			
		Kvantitatív válasz	Hezitatív válasz	„Egyéb” és „nem tudja”	Összesen
0	(409)	71,1	6,1	22,7	100,0
1	(924)	82,0	15,2	2,8	100,0
2	(1364)	77,2	21,4	1,4	100,0
3	(414)	70,5	27,5	1,9	100,0
4+	(207)	61,4	35,3	3,3	100,0
Összesen	(3318)	76,0	19,4	4,6	100,0
Tényleges gyermekszám átlaga		1,72	2,18	0,74	1,79

Ami a kvantitatív választ adókat illeti, megállapítható, hogy „retrospektív gyermekszámuk” átlaga elég jelentősen meghaladja a tényleges gyermekszám-átlagukat. Míg e teljes almintában (ez az összes megkérdezett 76%-a) a tényleges gyermekszám átlaga 1,72, „újra kezdve az életet” ez az érték 2,29 lenne. Az átlag természetesen a meglévő gyermekek függvényében szóródik: a „legtudatosabb” kétgyermekesek alig kívánnának ennél többet (2,09), a négy és ennél több gyermekesek körében azonban nem ritkaság a két, három, vagy akár négy gyermekkel kevesebb kívánása sem, és az átlag a 3 alatt marad. A kvantitatív választ adók közel azonos arányban választanák újra ténylegesen meglévő gyermekszámukat, illetve annál eggyel, legfeljebb kettővel többet. A meglévőnél kevesebb gyermeket csak minden tizedikük szeretne.

2. A retrospektív gyermekszám alakulása a kvantitatív választ adók körében, tényleges gyermekszámuk szerint (%)
Retrospective number of children among persons having answered quantitatively by the actual number of their children (%)

A mostanihoz képest a gyermekek száma:	Tényleges gyermekszám					
	0	1	2	3	4+	Összesen
N	(291)	(758)	(1053)	(292)	(127)	(2521)
Több lenne						
- 4+-al	5,5	2,1	1,2	1,7	–	1,9
- 3-mal	23,0	1,1	1,6	0,7	–	3,7
- 2-vel	52,2	20,2	2,9	1,7	1,6	14,6
1-gyel	13,4	58,7	17,5	3,8	0,8	26,1
Ugyanannyi lenne	5,8	15,6	71,0	63,0	35,7	44,1
Kevesebb lenne						
- 1-gyel	–	2,4	2,7	17,1	8,0	4,1
- 2-vel	–	–	3,1	6,8	23,7	3,4
- 3-mal	–	–	–	5,1	14,3	1,3
- 4+-al	–	–	–	–	15,9	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A retrospektív gyermekszám átlaga	2,14	2,09	2,26	2,74	2,76	2,29

Az átlagos retrospektív gyermekszáma csak a kvantitatív választ adók (2. táblázat) véleménye alapján adható meg, ennek értéke – mint láttuk – 2,29. Az összképet azonban árnyaltabbá teszi, ha a kérdésre hezitatív választ adók (3. táblázat) attitűdjeit is figyelembe vesszük: ekkor a meglévővel újra csak azonos számú gyermeket kívánók száma megnövekszik, a meglévőnél többet kívánóké pedig lecsökken.

4. A retrospektív gyermekszám-kérdésre kapott válaszok megoszlása a vélemények jellege, iránya és a tényleges gyermekszám-átlagok szerint (%)
Answers to the question on retrospective number of children by according to type, direction and actual averages of the opinions (%)

Ha újra kezdené az életét, hány gyermeke lenne?	Kvantitatív válaszok		Hezitatív válaszok		Kvantitatív és hezitatív válaszok együtt	
	%	tényleges gyermekszám-átlag	%	tényleges gyermekszám-átlag	%	tényleges gyermekszám-átlag
A mostaninál több	46,3	1,01	11,0	1,43	37,7	1,02
Ugyanannyi, mint most	44,1	2,14	62,9	2,26	48,5	2,18
A mostaninál kevesebb	9,6	3,22	7,3	3,19	9,3	3,20
Érdemi válasz együtt:	100,0	1,72	81,2	2,18	95,5	1,83
„Egyéb válasz”	–	–	8,5	0,59	2,0	0,59
Nem tudja	–	–	10,3	0,87	2,5	0,87
Összesen	100,0	1,72	100,0	1,96	100,0	1,79
N		(2521)		(797)		(3318)

A különböző válaszadói magatartásokat együttesen véve figyelembe tehát némileg módosul az összkép. A retrospektív gyermekszám-átlag a valóságban alacsonyabb lehet a minta 76%-ában mért 2,29-es átlagnál. A pontos számot nem, csupán a változtatás irányát megjelölők csoportjában ugyanis a legfeljebb kétgyermekesek közt lényegesen nagyobb a változatlanul ugyanennyit kívánók hányada, és ezen nem módosít, hogy hasonló tényleges gyermekszám mellett a kvantitatív választ mondók közel egynegyede határozottan a meglévőnél több gyermeket kívánna. E helyzet fordítottja áll fenn a sokgyermekesek vonatkozásában. A retrospektív módon kívánt gyermekek pontos számát meghatározó négy és több gyermekesek 62%-a egyértelműen kisebb gyermekszám mellett szavazna. Am ezt nem kompenzálja a hezitáló sokgyermekesek véleménye. Létszámuk oly csekély, hogy véleményük (65% újra csak sokgyermekes lenne) nem változtat az összképen: a háromnál több gyermekkel rendelkezők körében az a modális vélemény, hogy ha életüket újra kezdenék, kevesebb gyermekre vállalkoznának.

Összességében a 60–75 év közötti korosztály attitűdjei – élettapasztalataik birtokában, visszatekintve – sem térnek el a mai fiatal generációkétól. Amint a családépítési

tervek, úgy a retrospektíven kívánatosnak vélt családlétszám is a *kétgyermekes családmodell* köré koncentrálódik. Mint tudjuk, ez a gyakorlatban nem teljesül, és a tényleges gyermekszám-átlag a mai 60–75 éves generáció esetében az „utólag kívánatosnak vélt”-nek is alatta marad. Azonban az a kérdezési mód, amelynek révén a rejtőzködő, hezitatív véleményeket is regisztráljuk, azt sejteti, hogy a retrospektív elképzelések valójában mérsékeltőbbek annál, mint amire a kizárólag kvantitatív formában kapott válaszok alapján következtetni lehetne. Elképzelhető, hogy a rejtőzködő vélemények számításba vétele a többi fiktív (a tervezett, a kívánt, az ideális) gyermekszám esetében is csökkenti a tervek, vélemények, ideálok és a tényleges termékenységi gyakorlat közötti távolságot, vagy legalábbis arról egy árnyaltabb összképhez juttatnak.

Tárgyszavak:

Családdemográfia

Termékenység

**THE SO-CALLED RETROSPECTIVE NUMBER OF CHILDREN – HIDDEN
OPINIONS**